

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده زبان‌شناسی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

عنوان پایان‌نامه

**تحول نظام فعل از فارسی باستان به فارسی میانه متقدم بر اساس کتیبه‌های
هخامنشی و ساسانی**

استاد راهنما

دکتر محمدتقی راشد محصل

استاد مشاور

دکتر سیروس نصراله‌زاده

پژوهشگر

محمد امامی ملک‌شاه

شهریور ماه ۱۳۹۵

سپاسگزاری

از استادان بزرگوام
دکتر محمد تقی راشد محصل ،
دکتر مهشید میر فخرایی و
دکتر سیروس نصراله زاده
سپاسگزارم که در این راه مرا یاری کردند.

چکیده

زبان‌ها دائماً در حال تغییر و تحول هستند و در این تغییر و تحولات گاه مقوله‌هایی از زبان کاملاً از میان می‌روند و مقوله‌هایی دیگر جای آنها را می‌گیرند و یا همان مقوله‌های قدیمی تنها دچار تحولاتی می‌شوند. زبان فارسی تنها زبان ایرانی است که ما از هر سه دوره تاریخی آن آثاری در دست داریم. در این میان در زبان‌های هند و اروپایی اساساً فعل بیش از هر مقوله دیگری دچار تغییر و تحولات می‌شود و زبان‌های ایرانی نیز از این امر مستثنی نیستند. یکی از بخش‌های بررسی زبان‌های ایرانی چگونگی تحول فارسی از فارسی باستان و فارسی میانه است چه به خصوص از فارسی باستان به فارسی میانه زبان تحولات زیادی را از سر گذرانیده است. ما در این پژوهش تحول نظام فعل را از فارسی باستان به فارسی میانه براساس کتیبه‌های هخامنشی و ساسانی انجام داده‌ایم. در این بررسی که توصیف تحول فارسی باستان به فارسی میانه است به نکاتی چند دست یافته‌ایم :

۱. تحول بعضی از مقوله‌های کهن از فارسی باستان به میانه را باید در خود فارسی باستان جست. از آن جمله می‌توان مسئله ستاک را پیش کشید که ستاک نقلی کهن در فارسی باستان از میان رفته بوده و ستاک ماضی نیز در حال نابودی بوده است و ستاک‌های مضارع a-دار نیز بر بقیه ستاک‌های مضارع تفوق یافته بودند.
 ۲. در زمان‌های فعلی فارسی باستان ماضی استمراری که از ستاک ماضی ساخته می‌شده زمان ماضی ساده و ساخت انشایی را به کنار رانده و حتی فعل انشایی نقش خود را از دست داده است و همین ماضی استمراری را بعدها می‌توانیم با همان شکل فارسی باستان‌اش (با تحولات آوایی) در کتیبه‌های ساسانی مشاهده کنیم که درست همان نقش فارسی باستان‌اش را بازی می‌کند.
 ۳. فارسی میانه کتیبه‌ای در بسیاری از موارد کاربرد گسترده مقوله‌ها را در متون زردشتی ندارد و مرحله شکل‌گیری این مقوله‌ها را نشان می‌دهد مثلاً درباره ساخت‌های اسمی و صفتی. مسئله دیگر مربوط به هزوارش‌های کتیبه‌هاست که ما به‌طور جامع آنها را بررسی کرده‌ایم.
- بررسی مقوله‌های دستوری زبان‌های باستانی امروزه می‌تواند به روشن‌تر شدن دید ما نسبت به زبان فارسی و شکل‌گیری آن و همچنین درک بهتر از زبان‌ها و گویش‌های جدید ایرانی کمک شایان توجه‌ای کند.

کلید واژه : تحول زبان ، فارسی باستان ، فارسی میانه کتیبه‌ای ، نظام فعل ، هزوارش

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
فصل اول: کلیات هند و اروپایی و زبان‌های ایرانی	۳
فصل دوم: پیشینه تحقیق	۱۳
فصل سوم: نظام فعل در زبان هند و اروپایی آغازین	۲۱
فصل چهارم: نظام فعل در زبان ایرانی آغازین	۴۵
فصل پنجم: نظام فعل در زبان فارسی باستان	۷۷
فصل ششم: نظام فعل در زبان فارسی میانه کتیبه‌ای	۱۲۱
فصل هفتم: نتیجه‌گیری	۱۷۹
منابع	۱۸۵
نمایه	۱۹۳
چکیده انگلیسی	۲۰۲

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل اول : کلیات هند و اروپایی و زبان‌های ایرانی.....	۳
۱.۱. هند و اروپاییان.....	۵
۱.۱.۱. خاستگاه نخستین هند و اروپاییان.....	۶
۲.۱.۱. زبان‌های هند و اروپایی.....	۷
۲.۱. خاستگاه ایرانیان.....	۱۰
۱.۲.۱. زبان‌های ایرانی.....	۱۱
فصل دوم : پیشینه تحقیق.....	۱۳
۱.۲. کلیات.....	۱۵
۲.۲. فارسی باستان.....	۱۵
۳.۲. فارسی میانه کتیبه‌ای.....	۱۷
فصل سوم : نظام فعل در زبان هند و اروپایی آغازین.....	۲۱
۱.۳. کلیات.....	۲۳
۲.۳. ستاک.....	۲۴
۱.۲.۳. ستاک مضارع.....	۲۴
۱.۱.۲.۳. ستاک مضارع بدون -a.....	۲۴
۲.۱.۲.۳. ستاک مضارع a-دار.....	۲۶
۳.۱.۲.۳. زمان‌های ساخته شده از ستاک‌های مضارع.....	۲۸
۴.۱.۲.۳. شناسه‌های اولیه.....	۲۸
۲.۲.۳. ستاک ماضی (اُتوریست).....	۳۰
۱.۲.۲.۳. زمان‌های ساخته شده از ستاک ماضی.....	۳۱
۲.۲.۲.۳. شناسه‌های ثانویه.....	۳۲
۳.۲.۳. ستاک نقلی.....	۳۴
۱.۳.۲.۳. زمان‌های ساخته شده از ستاک نقلی.....	۳۴
۲.۳.۲.۳. شناسه‌های نقلی.....	۳۴

۳۵ ۴.۲.۳. نظام ستاک مکمل
۳۵ ۳.۳. وجوه
۳۶ ۱.۳.۳. وجه التزامی
۳۶ ۱.۱.۳.۳. معنای وجه التزامی
۳۶ ۲.۱.۳.۳. شناسه‌های التزامی
۳۷ ۲.۳.۳. وجه تمنایی
۳۷ ۱.۲.۳.۳. شناسه‌های تمنایی
۳۹ ۳.۳.۳. وجه امری
۳۹ ۱.۳.۳.۳. شناسه‌های امری
۴۰ ۴.۳. باب
۴۱ ۵.۳. نمود
۴۲ ۶.۳. ساخت‌های غیر تام فعلی
۴۲ ۱.۶.۳. وجوه وصفی
۴۳ ۲.۶.۳. مصدر
۴۵ فصل چهارم : نظام فعل در زبان ایرانی آغازین
۴۷ ۱.۴. کلیات
۴۸ ۲.۴. ستاک
۴۹ ۱.۲.۴. ستاک مضارع
۴۹ ۱.۱.۲.۴. مضارع بدون -a-
۵۱ ۲.۱.۲.۴. مضارع a-دار
۵۴ ۳.۱.۲.۴. ساخت‌های مشتق
۵۷ ۴.۱.۲.۴. زمان‌های ساخته‌شده از ستاک مضارع
۵۷ ۵.۱.۲.۴. شناسه‌های اولیه
۵۹ ۲.۲.۴. ستاک ماضی (اُتوریست)
۶۰ ۱.۲.۲.۴. زمان‌های ساخته‌شده از ستاک ماضی
۶۰ ۲.۲.۲.۴. شناسه‌های ثانویه

۶۲ ۳.۲.۴. ستاک نقلی
۶۳ ۱.۳.۲.۴. زمان‌های ساخته‌شده از ستاک نقلی
۶۳ ۲.۳.۲.۴. شناسه‌های نقلی
۶۴ ۴.۲.۴. ستاک تکمیلی
۶۴ ۳.۴. وجوه
۶۴ ۱.۳.۴. وجه التزامی
۶۵ ۱.۱.۳.۴. شناسه‌های التزامی
۶۶ ۲.۳.۴. وجه تمنایی
۶۷ ۱.۲.۳.۴. شناسه‌های تمنایی
۶۸ ۳.۳.۴. وجه امری
۶۸ ۱.۳.۳.۴. شناسه‌های امری
۶۹ ۴.۴. باب
۷۱ ۵.۴. ساخت‌های غیر تام فعلی
۷۱ ۱.۵.۴. وجه وصفی
۷۳ ۲.۵.۴. صفت‌های فعلی ساخته شده از $-\theta a-$ ، $-\theta\beta a-$ ، $-iia-$
۷۴ ۳.۵.۴. مصدر
۷۵ ۶.۴. پیشوندهای فعلی
۷۷	فصل پنجم : نظام فعل در زبان فارسی باستان
۷۹	بخش اول : صرف
۷۹ ۱.۱.۵. کلیات
۷۹ ۲.۱.۵. ستاک
۷۹ ۱.۲.۱.۵. ستاک مضارع
۸۰ ۱.۱.۲.۱.۵. مضارع بدون a
۸۱ ۲.۱.۲.۱.۵. مضارع a-دار
۸۵ ۳.۱.۲.۱.۵. زمان‌های ساخته شده از ستاک مضارع
۸۵ ۴.۱.۲.۱.۵. شناسه‌های اولیه

۸۶ ۲.۲.۱.۵ ستاک ماضی
۸۷ ۱.۲.۲.۱.۵ زمان‌های ساخته شده از ستاک ماضی
۸۷ ۲.۲.۲.۱.۵ شناسه های ثانویه
۸۸ ۳.۲.۱.۵ ستاک نقلی
۸۹ ۱.۳.۲.۱.۵ زمان‌های ساخته شده از ستاک نقلی
۸۹ ۳.۱.۵ وجوه
۸۹ ۱.۳.۱.۵ وجه التزامی
۹۰ ۱.۱.۳.۱.۵ شناسه های التزامی
۹۱ ۲.۳.۱.۵ وجه تمنایی
۹۲ ۱.۲.۳.۱.۵ شناسه‌های تمنایی
۹۳ ۳.۳.۱.۵ وجه انشایی
۹۳ ۴.۳.۱.۵ وجه امری
۹۳ ۱.۴.۳.۱.۵ شناسه‌های امری
۹۴ ۴.۱.۵ باب
۹۴ ۵.۱.۵ ساخت‌های غیرتام فعلی
۹۴ ۱.۵.۱.۵ وجوه وصفی
۹۶ ۲.۵.۱.۵ مصدر
۹۷ ۶.۱.۵ پیشوندهای فعلی
۹۸ ۷.۱.۵ ادات فعلی
۹۹ بخش دوم : نحو
۹۹ ۱.۲.۵ جایگاه فعل در جمله
۱۰۰ ۱.۱.۲.۵ رابطه فعل و فاعل
۱۰۱ ۲.۲.۵ زمان‌ها
۱۰۱ ۱.۲.۲.۵ مضارع اخباری
۱۰۲ ۲.۲.۲.۵ ماضی استمراری یا گذشته روایی
۱۰۳ ۳.۲.۲.۵ ماضی ساده

۱۰۳	ah-/h- فعل	۳.۲.۵
۱۰۴	وجوه	۴.۲.۵
۱۰۵	وجه التزامی	۱.۴.۲.۵
۱۰۶	وجه تمنایی	۲.۴.۲.۵
۱۰۷	وجه امری	۳.۴.۲.۵
۱۰۷	باب	۵.۲.۵
۱۰۷	باب ناگذر	۱.۵.۲.۵
۱۰۸	باب مجهول	۲.۵.۲.۵
۱۰۹	ساخت‌های غیرتام فعلی	۶.۲.۵
۱۱۰	وجوه وصفی	۱.۶.۲.۵
۱۱۱	ساخت نقلی در فارسی باستان	۲.۶.۲.۵
۱۱۴	ساختار امکانی	۳.۶.۲.۵
۱۱۴	مصدر	۴.۶.۲.۵
۱۱۵	ادات فعلی	۷.۲.۵
۱۲۱	فصل ششم : نظام فعل در زبان فارسی میانه کتیبه‌ای	
۱۲۳	بخش اول : صرف	
۱۲۳	کلیات	۱.۱.۶
۱۲۳	ستاک	۲.۱.۶
۱۲۶	ستاک مضارع	۱.۱.۱.۶
۱۲۷	ستاک‌های مشتق	۱.۱.۲.۱.۶
۱۳۰	زمان‌های ساخته شده از ستاک مضارع	۲.۱.۲.۱.۶
۱۳۰	شناسه‌های فعلی	۳.۱.۲.۱.۶
۱۳۱	ستاک ماضی	۲.۲.۱.۶
۱۳۱	زمان‌های ساخته شده از ستاک ماضی	۱.۲.۲.۱.۶
۱۳۷	وجوه	۳.۱.۶
۱۳۷	وجه التزامی	۱.۳.۱.۶

- ۱۳۸ وجه تمنایی ۲.۳.۱.۶
- ۱۳۹ وجه امری ۲.۳.۱.۶
- ۱۴۰ باب ۴.۱.۶
- ۱۴۱ ساخت‌های غیر تام فعلی ۵.۱.۶
- ۱۴۱ ساخت‌های اسمی و صفتی ۱.۵.۱.۶
- ۱۴۲ مصدر ۲.۵.۱.۶
- ۱۴۲ افعال کمکی ۶.۱.۶
- ۱۴۳ افعال مرکب ۷.۱.۶
- ۱۴۳ عبارات فعلی ۸.۱.۶
- ۱۴۴ پیشوندهای فعلی ۹.۱.۶
- ۱۴۵ ادات فعلی ۱۰.۱.۶
- ۱۴۷ بخش دوم : نحو ۱۴۷
- ۱۴۷ جایگاه فعل در جمله ۱.۲.۶
- ۱۴۸ رابطه فعل با فاعل و نهاد ۱.۱.۲.۶
- ۱۴۹ زمان‌ها ۲.۲.۶
- ۱۴۹ مضارع اخباری ۱.۲.۲.۶
- ۱۵۰ ماضی ساده و ماضی استمراری ۲.۲.۲.۶
- ۱۵۵ زمان نقلی ۳.۲.۲.۶
- ۱۵۶ وجوه ۳.۲.۶
- ۱۵۶ التزامی ۱.۳.۲.۶
- ۱۵۷ تمنایی ۲.۳.۲.۶
- ۱۵۸ امری ۳.۳.۲.۶
- ۱۵۹ باب ۴.۲.۶
- ۱۵۹ ساخت‌های غیر تام ۵.۲.۶
- ۱۶۰ اسم مصدر išn ۱.۵.۲.۶
- ۱۶۰ مصدر ۲.۵.۲.۶

۱۶۱	۶.۲.۶. افعال کمکی
۱۶۱	۷.۲.۶. افعال مرکب
۱۶۲	۸.۲.۶. پیشوندهای فعلی
۱۶۲	۹.۲.۶. ادات فعلی
۱۶۵	بخش سوم : هزوارش‌های فعلی در کتیبه‌های ساسانی
۱۶۵	۱.۳.۶. کلیات
۱۶۸	۲.۳.۶. قواعد هزوارش
۱۶۹	۳.۳.۶. فهرست هزوارش‌ها در کتیبه‌های ساسانی
۱۷۹	فصل هفتم : نتیجه‌گیری
۱۸۵	منابع
۱۹۳	نمایه
۱۹۵	نمایه ارجاعات
۲۰۲	چکیده انگلیسی

فهرست جدول‌ها

فصل سوم : نظام فعل در زبان هند و اروپایی آغازین

- جدول شماره ۱.۳ : شناسه‌های اولیه بدون -a ۲۹
- جدول شماره ۲.۳ : شناسه‌های اولیه a-دار ۳۰
- جدول شماره ۳.۳ : شناسه‌های ثانویه بدون -a ۳۲
- جدول شماره ۴.۳ : شناسه‌های ثانویه a-دار ۳۳
- جدول شماره ۵.۳ : شناسه‌های نقلی ۳۵
- جدول شماره ۶.۳ : شناسه‌های التزامی ۳۶
- جدول شماره ۷.۳ : شناسه‌های تمنایی بدون -a ۳۷
- جدول شماره ۸.۳ : شناسه‌های تمنایی a-دار ۳۸
- جدول شماره ۹.۳ : شناسه‌های امری بدون -a ۳۹
- جدول شماره ۱۰.۳ : : شناسه‌های امری a-دار ۴۰

فصل چهارم : نظام فعل در زبان ایرانی آغازین

- جدول شماره ۱.۴ : ساخت آینده ۵۵
- جدول شماره ۲.۴ : ساخت مجهول ۵۶
- جدول شماره ۳.۴ : ساخت سببی ۵۷
- جدول شماره ۴.۴ : شناسه‌های اولیه بدون -a ۵۷
- جدول شماره ۵.۴ : شناسه‌های اولیه a-دار ۵۸
- جدول شماره ۶.۴ : شناسه‌های ثانویه بدون -a ۶۰
- جدول شماره ۷.۴ : شناسه‌های ثانویه a-دار ۶۱
- جدول شماره ۸.۴ : شناسه‌های نقلی ۶۳
- جدول شماره ۹.۴ : شناسه‌های خاص ماضی بعید ۶۴
- جدول شماره ۱۰.۴ : شناسه‌های التزامی بدون -a ۶۵
- جدول شماره ۱۱.۴ : شناسه‌های التزامی a-دار ۶۶
- جدول شماره ۱۲.۴ : شناسه‌های تمنایی بدون -a ۶۷
- جدول شماره ۱۳.۴ : شناسه‌های تمنایی a-دار ۶۸

- جدول شماره ۱۴.۴ : شناسه‌های امری بدون -a- ۶۸
- جدول شماره ۱۵.۴ : : شناسه‌های امری a-دار ۶۹
- جدول شماره ۱۶.۴ : پیشنوندهای فعلی ۷۵

فصل پنجم : نظام فعل در زبان فارسی باستان

- جدول شماره ۱.۵ : شناسه‌های اولیه بدون -a- ۸۵
- جدول شماره ۲.۵ : شناسه‌های اولیه a-دار ۸۶
- جدول شماره ۳.۵ : شناسه‌های ثانویه بدون -a- ۸۷
- جدول شماره ۴.۵ : شناسه‌های ثانویه a-دار ۸۸
- جدول شماره ۵.۵ : التزامی a-دار ۹۰
- جدول شماره ۶.۵ : التزامی a-دار شونده ۹۰
- جدول شماره ۷.۵ : شناسه‌های التزامی بدون -a- ۹۱
- جدول شماره ۸.۵ : شناسه‌های التزامی a-دار ۹۱
- جدول شماره ۹.۵ : شناسه‌های تمنایی بدون -a- ۹۲
- جدول شماره ۱۰.۵ : شناسه‌های تمنایی a-دار ۹۲
- جدول شماره ۱۱.۵ : شناسه‌های امری بدون -a- ۹۳
- جدول شماره ۱۲.۵ : شناسه‌های امری a-دار ۹۴
- جدول شماره ۱۳.۵ : مصادر فارسی باستان ۹۷
- جدول شماره ۱۴.۵ : پیشنوندهای فعلی ۹۸

فصل ششم : نظام فعل در زبان فارسی میانه کتیبه‌ای

- جدول شماره ۱.۶ : رابطه ستاک ماضی با مضارع ۱۲۴
- جدول شماره ۲.۶ : مجهول با پسوند -Āy ۱۲۷
- جدول شماره ۳.۶ : مجهول با پسوند -Īh ۱۲۸
- جدول شماره ۴.۶ : ستاک سببی ۱۲۸
- جدول شماره ۵.۶ : ستاک جعلی متعدی ۱۲۹
- جدول شماره ۶.۶ : ستاک جعلی لازم ۱۲۹
- جدول شماره ۷.۶ : شناسه‌های مضارع اخباری ۱۳۰

- جدول شماره ۸.۶ : صرف مضارع اخباری فعل h- ۱۳۲
- جدولها شماره ۹.۶ : صرف فعل ماضی ساده لازم būdan ۱۳۲
- جدول شماره ۱۰.۶ : ضمائر شخصی منفصل ۱۳۳
- جدول شماره ۱۱.۶ : ضمائر شخصی متصل ۱۳۳
- جدول شماره ۱۲.۶ : اسم در حالت صریح و غیر صریح ۱۳۴
- جدول شماره ۱۳.۶ : حالت اسامی مختوم به -ar ۱۳۴
- جدولها شماره ۱۴.۶ : ساخت ماضی ساده متعدی ۱۳۴
- جدول شماره ۱۵.۶ : ماضی نقلی افعال لازم ۱۳۵
- جدول شماره ۱۶.۶ : ماضی نقلی افعال متعدی ۱۳۵
- جدول شماره ۱۷.۶ : ماضی بعید افعال لازم ۱۳۶
- جدول شماره ۱۸.۶ : ماضی بعید افعال متعدی ۱۳۶
- جدول شماره ۱۹.۶ : شناسه‌های مضارع التزامی ۱۳۷
- جدول شماره ۲۰.۶ : صرف مضارع التزامی فعل -baw ۱۳۸
- جدول شماره ۲۱.۶ : صرف مضارع التزامی فعل h- ۱۳۸
- جدول شماره ۲۲.۶ : ادات فعل تمنایی ۱۳۹
- جدول شماره ۲۳.۶ : شناسه‌های امری ۱۴۰
- جدول شماره ۲۴.۶ : ستاک‌های متعدی با نشانه خاص ā ۱۴۰
- جدول شماره ۲۵.۶ : افعال کمکی شخصی ۱۴۳
- جدول شماره ۲۶.۶ : افعال کمکی غیر شخصی ۱۴۳
- جدول شماره ۲۷.۶ : پیشوندهای فعلی ۱۴۴
- جدول شماره ۲۸.۶ : ادات فعلی ۱۴۵
- جدول شماره ۲۹.۶ : ماضی استمراری اول شخص مفرد در کتیبه ابنون ۱۵۳
- جدول شماره ۳۰.۶ : افعال امری کتیبه‌ها ۱۵۸
- جدول شماره ۳۱.۶ : آرای پژوهشگران درباره آوانویسی هزوارش ŠDYTN ۱۶۵
- جدول شماره ۳۲.۶ : هزوارش‌های تک کاربردی ۱۶۶
- جدول شماره ۳۳.۶ : متمم آوایی سوم شخص مفرد ۱۶۶

جدول شماره ۳۴.۶ : متمم‌های آوایی ۱۶۷

جدول شماره ۳۵.۶ : فهرست هزوارش‌های فعلی کتبی‌ها ۱۶۹

جداول شماره ۳۶.۶ : صرف هزوارش‌ها ۱۸۱

اصطلاحات انگلیسی

accusative	حالت رایى ، ساخت مفعولى
active	گذرا
agent	عامل
agreement	مطابقه
aktionsart	شیوه عمل
aorist stem	سناک ماضى
aspect	نمود
aspectual particles	ادات نمود نما
assimilation	همگونى
athematic	بدون a
augment	افزونه
backing / lowering	پسین شدگى ، پایین آمدگى
causative	سببى ، وادارى
compound tense	زمان ترکیبى
compound verb phrases	عبارات فعلى
consonant	صامت ، همخوان
copula verb	فعل ربطى
dative	حالت برابى
denominative	فعل جعلى ، تبدیلی
derived conjugation	ساخت مشتق

desiderative	آرزویى
endings	شناسه‌های فعلی
ergative	ارگاتیو ، عامل‌دار ، کنایى
existential verb	فعل هستن
figura etymologica	جناس کلمات هم خانواده
finite formation	ساخت تام
fronted / raised	پیش آمده ، برکشیده
full grade	درجه افزوده
future	آینده
imperative	وجه امرى
imperfect	ماضى استمرارى
imperfective	نمود ناقص
inchoative	فعل آغازى
indicative	وجه اخبارى
infinitive	مصدر
injunctive	وجه انشایى
intensive	فعل تشدیدى
intransitive	لازم
irregular	بى قاعده
iterative	فعل تکریرى
locative	حالت درى
manner of action	شیوه عمل

medio-passive	ناگذر-مجهول
middle	ناگذر
modal particles	ادات وجه نما
moods	وجوه
morphology	صرف
nasalization	غنه سازی
necessity	الزامی
non-factual	غیر حقیقی
non-finite formation	ساخت غیر تام
Oblique case	حالت غیر فاعلی
optative	وجه تمنایی
participles	وجوه وصفی
particles	ادات
past narrative	زمان گذشته روایی
past participle	وجه وصفی گذشته
past perfect	ماضی بعید
perfect	نقلی
perfect participle	وجه وصفی نقلی
perfective	نمود کامل
performative	زبانی-کرداری
phonetic complement	متمم آوایی
pluperfect	ماضی بعید

positive	مثبت ، ایجابی
potential	امکانی ، توانشی
predicate	گزاره
present	مضارع
present perfect	ماضی نقلی
preterital optative	تمنایی گذشته
primary endings	شناسه های فعلی اولیه
reduplication	مضاعف
regular	با قاعده
root	ریشه
secondary endings	شناسه های فعلی ثانویه
sigmatic aorist	ماضی سین دار
split ergative	ارگاتیو گسسته
stem	ستاک
stressed	تکیه دار
subjunctive	وجه التزامی
suppletive stem	ستاک تکمیلی
thematic	ا دار
transitive	متعدی
voice	باب
vowel	مصوت ، واکه
vṛdhi grade	درجه بالانده
weak grade	درجه ضعیف

پیشگفتار

پژوهشگران، به لحاظ تاریخی، زبان‌های ایرانی را به سه دوره تقسیم می‌کنند. هر یک از این دوره‌ها کاملاً تقریبی است و دوره‌های مختلف تحول یک زبان را در بر نمی‌گیرد. به عنوان مثال فارسی باستان را از برآمدن سلسله هخامنشیان تا سقوط آن سلسله در نظر می‌گیرند و این امر تنها به این دلیل است که تنها شواهد ما از این زبان کتیبه‌های هخامنشی است و با سقوط آنان دیگر اثری از آن زبان به صورت نوشتاری برجای نمانده است. حال می‌دانیم که این زبان مطمئناً پیش از برآمدن هخامنشیان نیز بوده و پس از آنان تحول خود را به سمت شکل‌گیری فارسی میانه ادامه داده است. بنابراین برای انجام پژوهش‌های دقیق‌تر نیاز است تا به این دوره‌های انتقال نیز توجه شود چرا که نمایانگر شکل‌گیری زبان جدید هستند که با گذر زمان تحولات گسترده‌ای را از سر خواهند گذرانید آنچنان که این دوره تحول در تاریکی قرار می‌گیرد. در این پژوهش قصد ما این است تا تحول نظام فعل را از زبان فارسی باستان به فارسی میانه توصیف کنیم و برای نشان دادن این دوره انتقال کتیبه‌های نخستین ساسانی تقریباً تنها شواهد جامع ما هستند که از نظر زمانی تردیدی وجود ندارد که متعلق به قرن سوم میلادی هستند. حال آنکه شواهد دیگر فارسی میانه تاریخ‌گذاری‌های تقریبی دارند. برای انجام این امر ما این فصول را تدارک دیده‌ایم.

فصل اول به کلیات زبان‌شناسی هند و اروپایی پرداخته‌ایم؛ بدین معنی که درباره اقوام هند و اروپایی، خاستگاه آنان و زبان‌های آن خانواده سخن گفته‌ایم و پس از آن به سراغ زبان‌های ایرانی رفته‌ایم و به اختصار مسائل کلی را مطرح کرده‌ایم. هدف از این فصل روشن شدن چارچوب زبان‌های ایرانی به عنوان مقدمه کار بوده است.

فصل دوم را به پیشینه این تحقیق پرداخته‌ایم و منابع مرتبط را معرفی کرده‌ایم.

فصل سوم را برای توضیح مفاهیم و موضوعات مطروحه در نظام فعلی زبان‌های ایرانی به منشأ آنها یعنی هند و اروپایی آغازین پرداخته‌ایم. در این فصل تأکید بر آن نکاتی بوده است که در زبان‌های ایرانی مشترک است و از نکات چندی که با زبان‌های ایرانی قرابتی نداشت چشم پوشیدیم.

فصل چهارم را به ایرانی آغازین اختصاص داده‌ایم که منشأ زبان‌های ایرانی است. این زبان را براساس اوستایی و فارسی باستان بازسازی کرده‌ایم و هدف از این کار این است که تحولات و همچنین

موضوعات مطروحه زبان‌های ایرانی را پیش از پرداختن به فارسی باستان بررسی کرده باشیم. این فصل به خوبی روشن خواهد کرد که فارسی باستان خود چه تحولاتی را در آن دوره از سر گذرانیده بوده است.

فصل دوم و سوم تنها به بررسی صرفی این دو زبان پرداخته است چرا که اگر به بررسی نحوی هم می‌پرداختیم اولاً بحث بسیار به درازا می‌کشید و حتی از موضوع اصلی نیز خارج می‌شد؛ ثانیاً از این زبان هیچ گونه اثری وجود ندارد که بتوان راجع به نحو آن نیز با قاطعیت سخن گفت. درباره صرف آن دو نیز ما با تردید می‌توانیم سخن بگوییم و تنها کار بازسازی است تا بتوانیم سیر تحول زبان را پی بگیریم و به یک انسجام برسانیم.

فصل پنجم شامل دو بخش است. بخش اول به بررسی صرفی فارسی باستان پرداخته شده و در بخش دوم به سراغ تحلیل نحوی رفته‌ایم. در این دو بخش سعی بر آن بوده تا حد ممکن شواهد کافی آورده شود. در این بررسی تأکید بیشتر بر کتیبه بیستون است.

فصل ششم سه بخش است. دو بخش اول همانند فارسی باستان به صرف و نحو پرداخته‌ایم. در بخش صرف سعی کرده‌ایم تمامی موضوعات نظام فعل را در فارسی میانه مطرح کنیم. هر جا شواهد کتیبه‌ای داشته‌ایم ذکر گردیده است و هر جا نداشته‌ایم در کنار شواهد از متون دیگر ذکر شده که در کتیبه‌ها موجود نیست. هر جا نیز که کتیبه‌ها استثنائی داشته‌اند ذکر شده‌است. در بخش دوم به بررسی نحوی نظام فعل در کتیبه‌ها پرداخته‌ایم و تا جای ممکن شواهد ذکر کرده‌ایم. در بخش سوم به بررسی هزوارش‌ها و ارائه فهرستی از هزوارش فعلی کتیبه‌ها پرداخته‌ایم. در این پژوهش کتیبه پایکلی، کتیبه‌های کردیر، شاپور اول و کتیبه‌های کوچک‌تر مورد توجه بوده‌اند.

فصل هفتم را به نتیجه‌گیری پرداخته‌ایم. در فصل‌های قبل بررسی همزمانی داشته‌ایم حال آنکه در اینجا به بررسی در زمانی نظام فعل می‌پردازیم.

باید خاطر نشان کرد که تقریباً تمامی بررسی‌ها با یک شیوه و بخش بندی پیش رفته‌اند چه به نظر می‌رسد که این‌گونه منسجم‌تر و قابل فهم‌تر است. در پایان نیز نمایه‌ای تدارک دیده‌ایم که شامل ارجاعات کتیبه‌ها است.